

Báthory Orsolya

**„Hogy az Oltáriszentség imadásába nincs bálványozás”
– A katolikus Eucharisztia védelme
Pázmány Péter *Feleletében****

Amint az közismert, Magyari István *Az országokban való sok romlásoknak okairól* című történetfilozófiai értekezése az ország siralmas állapotából való kilábalásának gyakorlati módzatait keresi.¹ Jóllehet művében Magyari is átveszi a 16. századi magyar nyelvű „romlás-irodalom”² Lutherhez, és a Johannes Carion-féle világkrónikára támaszkodó, Melanchthonhoz köthető történetszemléletét, azonban annak eszkatalogikus–apokaliptikus jellegét és az abból következő reflexiókat (világvégváró magatartás, kizárólag a vallási megújulásba vetett bizakodás) a praktikus megoldáskeresésre cseréli fel.³ Követve ugyanakkor a 16. századi protestáns, biblikus történeti szemléletet a magyarokat sújtó szerencsétlenségekben, legfőképp a törökben, Isten büntetését látja, és ennek egyik fő kiváltó okául a pápista bálványimádást, a látriát nevezi meg. Műve első részének *Hogy az isteni szolgálatnak széne alatt való bálvány és idegen isteni tisztelek s eretnekségek legyenek fő okai az országok romlásának és elpusztulásának* alcímet viselő egységében Magyari hosszan sorolja, melyek szerinte a bálványozás formái. Listájában szinte valamennyi, a katoliciz-

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa. A tanulmány az NKFIH/OTKA K 115859 sz. pályázata támogatási időszakában készült.

¹ MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól [...]*, Sárvár, Manlius János, 1602 (RMNy 890). Újabb kiadásai: *Ua.*, kiad. FERENCZI Zoltán, Budapest, Franklin, 1911; *Ua.*, s. a. r. KATONA Tamás, utószó MAKKAI László, Budapest, Magyar Helikon, 1979. Tanulmányomban a mű első (MAGYARI 1602), valamint harmadik kiadásának szövegére hivatkozom (MAGYARI 1979). – Magyari műve mint történetfilozófiai értekezéshez lásd: *Felelet (1603): Jegyzetek a szövegkiadásához*, szerk. BÁTHORY Orsolya, HARGITTAY Emil, Budapest, Universitas, 2014, 8; MAKKAI LÁSZLÓ, *Utószó* = MAGYARI 1979, 187.

² Itt elsősorban Farkas András, Batizi András, Dézsi András verses krónikáira, Székely István *Chronicájára*, Károlyi Gáspár *Két könyvére* stb. gondolunk. Kathona Géza további szerzőket is felsorol, akiknek műveiben kimutatható a wittenbergi történetszemlélet hatása. KATHONA Géza, *Károlyi Gáspár történelmi világgépe: Tanulmány a magyar protestáns reformátori apokalyptika köréből*, Debrecen, 1943 (Theologiai Tanulmányok), 7.

³ „A bűnökből való megtérést nem azért sürgeti, hogy az olvasói tisztán várják majd az utolsó ítéletet, hanem hogy megemberelvén magukat, kiverjék a törököt az országból.” MAKKAI, *i. m.* = MAGYARI 1979, 193.

mushoz tartozó elem megtalálható, és több, a nép körében tapasztalt vallási megnyilvánulást is megemlíti.

Efféle bálványozások ím ezek: öntött, írott és faragott képek imádási, remetesség, apácáság, barát szerzet, pilis és koszorónyírás, miseszolgáló kis papság, minden rendbe szerzettekkel, ereklyék, miséző oltárok pápista módra, halottakért, földön, vizen járókért, nehézkesekért, gyermek szülőkért, magtalanokért, harmad s negyed napi hideg lelőkért és hasonló dolgokért való mise mondások, papi öltözetek, gyertyatartók, ampolnák, lámpások, úti oltárok, szövétnek és gyertya szentelések, temjénezők, zászlók, monstrenciák, füstölések, csengetések, pápista orgonálások, és cimbalmozások. A szentelt vízzel való hintés, szentelt só, fű, berke, és mintha ördögöt űzhetnének velek való élés, az hamvazások: az 40. napi böjtnék kötelesség alatt, és benne való ceremóniáknak meg tartások. Tűz, víz, viasz és kókonyaszentelések, kuklyába, kordába való öltözések, processziók, búcsújárások, az papoknak bűbajos felszenteltetések, az utolsó kenet, az keresztelésben, s bérnálásban való, haszontalan kenések, sózások, arcul csapások. Az indulgenciák, **az kenyér Krisztus, és annak tartó kalitkája**, az Agnus Deinek nyakba függesztése, **az Úr napi bálvány ostyának utcáról utcára való fassangoltatása**. Az pünkösdi napi fagalambnak (mintha mennyből a Szent Lélek jőne) alá bocsátása: az fa legyenek nyakon kötve, felakasztva (mintha Krisztus menne mennybe) a templom padlására való felhúzása: az bűnökért való váltságok, és elégtételek: az olvasokon való berbitélések, a pálmába felöltöztetett számár: a keresztcsókolás, képölelés, azokhoz való sok ajakpattogatások. Koporsó és oltár kerengések: az Úr vacsorájának meghamisítása, az halottakért való böjtölések, a purgatórium, az templomoknak és oltároknak, szentek nevére való neveztetések, harangkeresztelések, elégségen való válogatások az húsételnek bizonyos napokon megtiltása, a szentek tetemivel való cigánkodások, az megholt szenteknek segítségül hívások, az házasságnak megtiltása, és ezekhez hasonló sok kabaságok, melyből bűnök bocsánattyoknak érdemet tanítják a pápisták kiszármazni.⁴

Ezt követően Magyarai részletesebben, dogmatikai, liturgiai szempontból is megvizsgálja a kérdést és tizenkét tételben fejt ki, hogy mikből csinálnak bálványt a katolikusok.⁵ Az egyes tételek között szerepel például a képtisztelet, a szentek segítségül hívása, a pápa tisztelete, a jó cselekedetek, a szabad akarat, a különféle, liturgiában használt anyagokkal, szentelményekkel – balzsammal, olajjal, vízzel – való visszaélés, vagy a harangozás stb. A tizenkét pontos bálványozás- vagy látria-

⁴ MAGYARI 1979, 32–33. (Kiemelés tőlem – B. O.)

⁵ *Uo.*, 33–40. MAGYARI 1602, 8–18.

jegyzék második tétele fogalmazza meg azt a vádat, miszerint a katolikusok az Eucharisziában, annak egy szín alatti kiszolgáltatásában a kenyeret imádják. A görög „artosz” (kenyér), ritkábban a latin „panis” szóból származó artolatria vagy panilatria, azaz a kenyér-, vagy ostyaimádás visszatérő elem a katolikus misét bálványozásnak tekintő protestáns kontroverz irodalomban,⁶ ugyanis a protestáns Úrvacsora-értelmezések gondolatmenetét követve az artolatriával való vádolás logikus következménye az átlényegülés tagadásának. (A transsubstantiatiót pedig azért vetette el Luther, mert nem szólt mellette szentírási érv.)⁷ Ezzel egybehangzó módon értelmezi Magyarai is az Eucharisziát.

Másodszor ezért is bálványozók, mert az igaz Messias Kivül, ostiából löt Christust imadnac: Azt tanityac, hogy mikor a pap az vr vaczorabeli kenyerre es borra reya mondgya az igét, az kenyerből es borból, leg ottan a Christus valosagos teste vere es Istensege valtozic, s-immar semmi bor, kenyér ot nem leszen: es azért nem altallyac, egy könyuökben, mellyet így hinac: Stella clericorum, nagy karomlassal azt mondani, hogy az mise czinalo papoc es baratoc, az ő teremtoiknec teremtoi legyenec, es ezzel a szűz Máriánál fellyeb valocka teszic őket, hogy Maria csak egytzer fogatta es szülte volna Christust, á mise mondoc penig, valamenyeszec, akaryac, mind anniszor teremtheffec Christust. Nem nagy Baluaniozase ez?⁸

Ehhez még hozzávehetjük azt, amit Magyarai pár lappal feljebb, a bálványozások fentebb említett hosszás felsorolásában említ, vagyis „az kenyér Krisztus és annak tartó kalitkája”, valamint „az úrnapi bálvány ostyának utcától utcára való

⁶ Az ostya- illetve kenyérimádás vádja olyannyira meggyökeresedett a protestáns, majd általában az antiklerikális köztudatban, hogy még a 20. században is akadt példa ennek propagandisztikus felhasználására. Bangha Béla az Oltáriszentségről írt könyvében említi, hogy a bécsi szocialisták Úrnapiján ellenkormányt szerveztek, és ezen az Eucharisziát káromló transzparenszekkel demonstráltak. „»Ne imádjatok – lisztpépet!« (eine Mehlpappe) – hangzott az egyik körülhordozott felírás. Csakugyan, – gondolhatta akárhány felvilágosodott, hitevesztett elvtárs – de naiv-hiszékenyek is ezek a katolikusok! Lisztpépből készült ostyát imádnak! Az Istenük – kenyérdarab! Mekkora kerékbetörése az emberi értelemnek, mily mélyre süllyedése a vallási babonának, mily vakmerősége a papi ámitásnak: bálványként imádatni egy ostyadarabot, egy kehelynyi bort!” BANGHA Béla, *Az oltár titka: Jelen van-e Krisztus az Oltáriszentségben?*, Budapest–Vác, Magyar Kultura, 1930, 6. – A szentségi színek (a kenyér és a bor) értelme, részvétele a szentáldozás során már a korakeresztény korban is félreértésekre adott okot. Szent Ágoston írja, hogy a pogányok úgy vélték, hogy a keresztények Cerest és Bacchust imádják az Oltáriszentség vételekor, és emberhússal táplálkoznak. PÁZMÁNY Péter, *Felelet Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére (1603)*, s. a. r. HARGITTAY Emil, Budapest, Universitas, 2000 (Pázmány Péter Művei, Kritikai kiadás, 1), 147:10–12. (A továbbiakban: PÁZMÁNY 1603/2000.)

⁷ REUSS András, „Testét, vérét adja ő nekünk”: *Az úrvacsora értelmezésének néhány kérdéséről*, Theologiai Szemle, 2015/1, 80.

⁸ MAGYARI 1602, 10–11

fassangoltatása.” Jelen írásomban Magyarai ezen vádjainak Pázmány általi cáfolatát vizsgálom, amely a *Felelet* 161–165. oldalán olvasható. Pázmány a katolikus Eucharisztia védelmét – saját elmondása szerint – hosszabban, részletesebben fogalmazta meg, de a cáfolat nagyrészt végül kitörölte.

Igazán mondom, bösegesen írtam vala ellened az Oltari zentségrül, Es nem chiac az regi Zent Atiakból, de az Isten igiebölis is megmutattam vala, mind az ti Vbiquetastoc hamissagat, mind az Transsubstantiatot, Az miseben valo aldozatot, az Egi zemeli, es zinnec, elegseges voltat, es több effele dolgokat: Söt az Purgatoriumrul is írtam vala, es a’ te Hunniusodnac, az Indulgentiakrul irt roz köniuet, meg rostaltam, es hantam vala: De latuan hogi ez köniveczke fölötte igen meg hozsabodneiec, ha ezeket adnam, el kelletek hannom, Talam Isten io modot ad benne rouid üdön, hogi eztis meg lathasd.⁹

Az idézetben említett „Vbiquetas”, a Krisztus mindenütt jelen valóságát hirdető, Luthertől kiinduló ubiuitas-tan, amelynek bírálata, cáfolata később is előfordul Pázmány írásaiban. A *Tíz bizonyosságban* többször is említést tesz az ubiuitasról, úgysis, mint „a Luther iskolájából született 300 szekta” egyikének tagjairól.¹⁰ A *Kalauz* XI., Oltáriszentségről szóló könyvében a III. részt, amelynek címe *A’ Christus teste mindenütt jelen nincsen* az ubiuitas cáfolatának szentelte.¹¹

Pázmány Magyarai Istvánt is ubiuita prédikátorként emlegeti az 1620-ban megjelent *Rövid felelet két kálvinista könyvecskére* című vitairatában.¹² A szitokszóként alkalmazott jelzőt főleg a kálvinisták használták a lutheránusokkal szemben, mivel az ubiuitas-tan volt az egyik olyan eleme Luther tanításának, amelyet a Kálvin követői nem fogadtak el. Krisztus mindenütt jelen valóságának egyenes következménye, hogy a lutheránus Úrvacsora-tanítás szerint Krisztus test szerint is jelen van a kenyér és a bor színe alatt.

Es egi dolgon nagio b ciudam nincz, mint hogi ti, *Companista* Lutheristac, hizitec, hogi az vr vacioraiaba Christus vrunc, zemelie, es emberi termezete zerent ielen vagion, (noha ötet zemünkel nem lattiuc, mikeppen az Istent

⁹ PÁZMÁNY 1603/2000, 89:22–90:2.

¹⁰ „300. Sectas notabilios Schola Lutheri peperit.” PÁZMÁNY Péter, *Az mostan támadt új tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonyossága és rövid intés a török birodalomról és vallásról (1605)*, s. a. r. AJKAY Alinka, HARGITTAY Emil, Budapest, Universitas, 2001 (Pázmány Péter Művei, Kritikai kiadás, 2), 134, 733. jegyzet. A továbbiakban: PÁZMÁNY 1605/2001.

¹¹ PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus. Igazságra vezető Kalauz [...]*, Pozsony, 1637 (Facsimile: Budapest, Balassi, MTA Irodalomtudományi Intézete, 2000), 853–861. A továbbiakban: PÁZMÁNY 1637/2000.

¹² PÁZMÁNY Péter, *Rövid felelet két calvinista könyvecskére [...]*, [Bécs], 1620, 39.

sem lattiu) es megis azt itilitec, hogi mi baluant imadunc, mikor Christust ez Sacramentomban imaggiuc: Talam azt itiled hogi Christus baluani?¹³

Krisztus úrvacsorai jelenlétének evangélikus értelmezését a *Felelet* általunk vizsgált fejezetében Pázmány a lutheránusokra alkalmazott „companista” jelzőben foglalja össze. A „companista” utal arra, hogy Krisztus testét „cum pane” a kenyérral együtt veszik magukhoz a hívek.¹⁴

Magyar István a Romlás-könyv dogmatikai, azon belül is főleg ekkleziológiai kérdésekkel kapcsolatos érveit jórészt a szintén ubiquista elveket valló Aegidius Hunnius (1550–1603) wittenbergi teológus-tanár műveiből merítette.¹⁵ Az orthodox, vagy gnésziolutheránus Aegidius Hunniusról az Erdélyi János által szerkesztett Sárospataki Füzetekben azt olvassuk, hogy ő volt az, aki megkövetelte a wittenbergi egyetem hallgatóitól, hogy fogadják el és vallják Krisztus testének mindenütt valóságának tanát. 1592. december 2-án huszonöt magyar diákot tiltottak ki az univerzitásról, mivel nem voltak hajlandók elfogadni az ubiquitas-tant.¹⁶ Legutóbb Kecskeméti Gábor írt Hunnius, illetve általában a wittenbergi ortodox lutheránus professzoroknak a magyarországi lutheránus hitvitázókra a 16–17. század fordulóján gyakorolt igen nagy hatásáról.¹⁷ Magyar István is – jóllehet

¹³ PÁZMÁNY 1603/2000, 146:2–7.

¹⁴ Az evangélikus Úrvacsora-tan lényegét leegyszerűsítő „companista” jelzőhöz kapcsolódik az, amit Reuss András az Úrvacsora értelmezéséről szóló tanulmányában ír: „Az evangélikus úrvacsora-értelmezést nagyon gyakran úgy írják le – főként mások [például Pázmány – kiegészítés tőlem. B.O.] –, hogy a kenyérből/borban, kenyérral/borral, kenyér/bor alatt (vagy által) (in, cum, sub) van jelen Krisztus. Félreértés, ha ezt magyarázatként értenénk. Ezzel a három előljáró szócskával nem azt akarták kifejezni eleink, hogy ők jobban tudják, miként van jelen Krisztus. Az igazi értelme az, hogy az Úrvacsora vételekor nemcsak úgy részesülünk Krisztus váltságában, hogy elfogadjuk, amit hallunk, hanem úgy is, hogy eközben magunkhoz vesszük a kenyeret és a bort, amelyekre Krisztus azt mondja, hogy az az ő értünk adott teste és vére. Vagyis nemcsak fülünkkel és értelmünkkel, hanem szájunkkal is részesülünk Krisztus ajándékában, tehát nemcsak lelkileg, hanem testileg is, az ige által.” REUSS, *i. m.* (7. j.), 80.

¹⁵ Hunnius teológusi és tanári pályájának rövid ismertetését lásd: KECSKEMÉTI Gábor, *Pázmány vitapartnerei és a wittenbergi egyetem = „Tenger az igaz hitről való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”: Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 46–47.

¹⁶ A Sárospataki Füzetek tanulmányát jegyző, magát csak monogrammal jelölő H. Gy. Szilágyi Benjámin István *Synodalia* c. kézirat munkája alapján írja mindezt. H. Gy., *A sárospataki főiskola tanárainak életrajza, XXII: Kézdi-Vásárhelyi Mózes 1601–1604. s következő éveiben*, Sárospataki Füzetek, 1864, 687–688. – Szabó András a kiltást némileg másként indokolja a wittenbergi magyar coetusról írt könyvében, de végső soron az egyetem döntése az ortodox lutheránusok és a kriptokálvínisták közti teológiai ellentétre vezethető vissza. SZABÓ András, *Coetus Ungaricus: A wittenbergi magyar diáktársaság, 1555–1613*, Budapest, Balassi – MTA BTK ITI Rendszer Osztály, 2017 (Humanizmus és Reformáció), 31.

¹⁷ KECSKEMÉTI, *i. m.* (15. j.), 48–49.

kifejezetten nem nevezi meg forrásaként – merített Hunnius *De Ecclesia vera, et huius capite, Christo* című művéből, a Romlás-könyv pápaság elleni vádjait bizonyosan ebből a műből vette át.¹⁸ Hunnius *De Ecclesiáját* Eszterházi Tamás és Kürti István fordította magyarra, amely fordítás 1602-ben látott napvilágot Sárvárrott *Az igaz anyaszentegyházról és ennek fejéről, az Krisztusról* címmel.¹⁹ Sem a *De Ecclesia vera*-ban, sem pedig annak magyar fordításában nem szerepel azonban Magyarinak a már idézett, a katolikusokat kenyér-, illetve ostyaimádattal vádoló kitétele.²⁰ Ez utóbbira párhuzamot Hunnius más írásaiban, az 1601-es *Labyrinthus papisticus*-ban, valamint a jezsuita Adam Tanner ellen írt 1602-es *Antitannerus* című könyvében találunk.²¹

Aegidius HUNNIUS,
Labyrinthus papisticus, 1601, [657v].

Et quia Sacrificuli demurmurando haec quinque verba (Hoc est enim corpus meum) conficiunt ex pane corpus Christi, nonne creatores erunt? Sicut liber, cui titulus est, **Stella Clericorum, sacrificulos hac de causa creatores creatoris**, non sine horribili blasphemia nominat.

Aegidius HUNNIUS, *Anti-Tannerus*, 1602, 429.

Adhaec quia ipsi non sunt Praedicantes, sed **Missificantes** et Conficientes et (ut **Stella habet Clericorum**) **creatoris sui creatores**, qui panem heri pistoris opera coctum, pistum, pulcherrime norunt in ipsum corpus Christi mutare et sua opinione sic versum cultu ἄρτολατρειᾶς adorandum exhibere populis.

MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, 1602, 10–11.

Masodszor ezertis Balnanyozoc, mert **az igaz Messias Kivül, ostiabol lőt Christust imadnac**: Azt tanityac, hogy mikor **a pap az vr vaczorabeli kenyerre es borra reya mondgya az igét**, az kenyerből es borból, leg ottan a Christus valosagos teste vere es Istensege valtozic, s-immar semmi bor, kenyér ot nem leszen: es azért nem altallyac, egy könyuökben, melyet így hinac: **Stella clericorum, nagy karomlasal azt mondani, hogy az mise czinalo papoc es baratoc, az ő teremtőiöknecc teremtői legyenec**, es ezzel a szűz Máriánál fellyeb valocka teszic őket, hogy Maria csak egytzer fogatta es szülte volna Christust, á mise mondoc penig, valamenyeszer, akaryac, mind anniszor teremtheffec Christust. Nem nagy Baluaniozase ez?

¹⁸ Magyarai mindössze megemlíti Hunnius ekkleziológiai művét: „De ezt hogy pápa Antikrisztus legyen, amaz tudós és istenfélő Hunnius Egyed doktor bővebben megbizonyítja az ekkleziásáról való könyvének második részében, melyet remélek rövid nap magyar nyelvű is kimenni az keresztények közzé.” MAGYARI 1979, 14. Az említésen túl azonban kimutathatóan felhasználta Hunnius művét a Romlás-könyvben. MAKKAI, *i. m.* (1. j.), 201.

¹⁹ [ESZTERHÁZI Tamás, KÜRTI István], *Az igaz anyaszentegyházról és ennek fejéről, az Krisztusról [...] íratott Aegidius Hunnius [...] által*, Sárvár, Manlius, 1602.

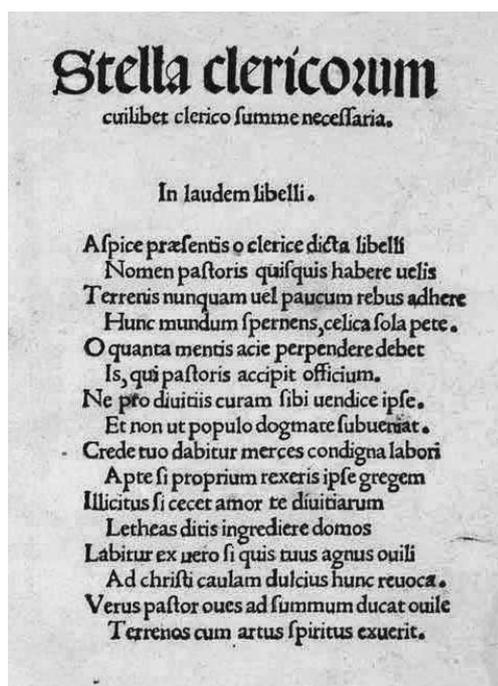
²⁰ Magyarai a bálványozás ezen formájának, pontosabban az átlényegülés tanának tömör ismertetéséhez lapszéli jegyzetben Johann Eck *Enchiridion locorum communium adversus Ludderanos* c. művét (Landshut, 1525) hivatkozza. A domonkos rendi Eck Melanchthon *Loci communes*-ére (1521) írt kézikönyve az *Enchiridion*, amelyben a *Szentírás*, az egyházatyák és az egyetemes zsinatok felhasználásával védelmezi a katolikus egyház álláspontját.

²¹ Aegidius HUNNIUS, *Labyrinthus primus Papisticus, hoc est Disputatio de Papatu semetipsum contradictionibus implicante [...]*, Wittenberg, Georg Müller, 1601; UŐ, *Antitannerus, hoc est scriptum apologeticum contra turpissima mendacia Adami Tanneri, Iesuitae Monacensis*, Wittenberg, Georg Müller, 1602.

„Hogy az Oltáriszentség imáadásába nincs bálványozás”

Hunnius tehát a katolikus áldozópapokat csak mint misecsinálókat (misificantes) emlegeti, akik a molnár munkája révén készült kenyérről azt mondják, hogy azt Krisztus testévé változtatják, és azt artolatreiával nyújtják a híveknek imádatra.

A Hunnius, illetve Magyarai által hivatkozott *Stella clericorum* egy, a 13. században a papság számára összeállított kézikönyv, amely éppen hogy a klérus erkölcsi megtisztítására törekvő gregoriánus reformok szellemében íródott.²² A mű szándéka szerint a klérus tekintélyét kívánta emelni azáltal, hogy erőteljesen hangsúlyozta az áldozást végző pap konszekráló szerepét. A *Stella clericorum* szerzőjét nem ismerjük; a mű népszerűségét jelzi, hogy mintegy 450 kéziratban maradt fenn, a 15. századból pedig 59 kiadásról tudunk.²³ Az Országos Széchényi Könyvtár is őriz belőle egy 1515-ös Bécsben kiadott példányt.

Stella clericorum,
Viennae, Victor, 1515
(OSzK, Ant 10.009)

²² Michael MILWAY, *Forgotten Best-Sellers from the Dawn of the Reformation = Continuity and Change: The Harvest of Late-Medieval and Reformation History*, ed. Robert J. BAST, Andrew C. COW, Leiden, Brill, 128–129; C. Colt ANDERSON, *Reforming Priests and the Diverse Rhetorics of Ordination and Office from 1123–1418 = A Companion to Priesthood and Holy Orders in the Middle Ages*, ed. Greg PETERS, C. Colt ANDERSON, Leiden–Boston, Brill, 286.

²³ *Uo.*, 128.

A protestánsok által nehezményezett *creatores creatoris* kifejezést valóban megtaláljuk a *Stella clericorum*-ban, még hozzá ebben a szöveggörnyezetben: „Quum ergo tantae dignitatis sit sacerdos, quod **creator sui creatoris** et totius creaturae, ipsum prodere vel damnare inconueniens est.”²⁴ Vagyis „mivel pedig ily nagy a méltósága a papnak, mert teremtőjének és az egész teremtésnek teremtője, nem szabad elárulni vagy elítélni.” Hunnius előtt is több protestáns szerző megütött ezen a megfogalmazáson, így például a reformációt megelőzően már Jan Hus hazug, blaszfém, és egyszersmind abszurd kijelentésnek ítélte azt.²⁵ Hunnius *Labyrinthus papisticus*-ának fentebb idézett transsubstantiatio-kritikájában szintén „rettenetes blaszfemiának” (non sine horribili blasphemia) nevezte ezt a kitélt. Katolikus részről a „creatores creatoris”-t a jezsuita Jacob Gretser azzal magyarázta a Hunnius ellen írt *Labyrinthus Creticobunnius* című vitairatában, hogy az átlényegülés nem a létrehozása/teremtése (creatio) valaminek, hiszen az nem a semmiből történik, hanem a kenyérből, pontosabban a kenyér lényegéből (ex substantia panis). Ennek megfelelően a megszentelést végző pap sem létrehozó/teremtő (creator). Gretser szerint a *Stella clericorum* szerzője nem is a szó szerinti, szoros jelentésében alkalmazta a *creatort*, hanem a szó tágabb értelmében, amennyiben a *creatio* is felfogható bármiféle átváltozásnak (conversio), és a *creator* pedig bárki, aki ennek átváltozásnak az oka, szerzője.²⁶ Érdekes, hogy Pázmány nem említi a *Stella clericorum*-ot, amikor azt írja Magyarinak: „Kárhoztatod aztis, hogi az papokat nem

²⁴ *Stella clericorum* [...], Bécs, Victor, B[r].

²⁵ Matthew SPINKA, *John Hus: A Biography*, Princeton University Press, 1968, 143. – Hus több prédikációjában is kritikával illette a *Stella clericorum*-ot. Olivier MARIN, *Hus et l'eucharistie: Notes sur la critique hussite de la Stella clericorum = The Bohemian Reformation and Religious Practice, 3: Papers from the XIXth World Congress of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences, Bratislava, 1998*, ed. Zdeněk V. DAVID, David R. HOLETON, Praha, Academy of Sciences of the Czech Republic Main Library, 2000, 49–60.

²⁶ Gretser Hunniusnak a fentebbi táblázatban idézett szövegére (*Labyrinthus papisticus*) a következőt írja: „Quia sacrificuli demurmurando haec quinque verba (hoc est enim corpus meum) conficiunt ex pane corpus Christi, nonne creatores erunt? Minime vero; quia creatio est ex nihilo: et creator rem producit ex nihilo, transsubstantiatio non est ex nihilo, sed ex substantia panis ad corpus Christi: et Sacerdos consecrans conficit corpus Christi non ex nihilo, sed ex substantia panis. Quare nec transsubstantiatio erit creatio; nec consecrans, creator; [...] Corpus Christi, quod sub speciebus panis et vini, virtute consecrationis, praesens sistitur, iam antea alibi existit, nimirum in coelo, non creatur igitur, cum panis per conuersionem illam in corpus Christi conuertitur. At liber, cui titulus, *Stella Clericorum*, vocat Sacerdotes *creatores creatoris*. Quid tum? Vocabulo *creatoris* vtitur liber ille non proprie, sed latiori quadam significatione, prout *creator* pro quouis conuersione, et creator pro quouis, qui conuersionis illius causa est, accipi potest.” Jacob GRETSEK, *Labyrinthus cretico-bunnianus, hoc est disputatio de Hunnio praedicante Witebergensi*, Ingolstadt, Andreas Angermayer, 1602, 48–49.

tudom micioda köniü, neuzei *Creatores Creatoris*.”²⁷ Minthogy Magyarai cím szerint hivatkozott a *Stella clericorumra*, Pázmány értetlensége vélhetőleg magának a könyvnek szólt, vagyis egyszerűen nem ismerte a művet.

Három bekezdéssel feljebb szintén a *Stella clericorum*ban olvassuk vélhetőleg azt, amit Magyarai úgy magyarázott, hogy a papság Szűz Mária fölé helyezi magát: „O veneranda sacerdotum dignitas, si digne et sacerdotiliter vixeritis, intra quorum manus velut in utero Virginis filius Dei incarnatur”²⁸, azaz „Ó papoknak tiszteletreméltó tekintélye, bárcsak méltón és paphoz illő módon éltek, akiknek kezében, mintegy a Szűz méhében testesül meg Isten fia.” Pázmány egyébként Magyarinak ezen, szintén a *Stella clericorumra* alapozott vádját a *Feleletben* figyelmen kívül hagyta, vélhetőleg amiatt, hogy nem ismerte ezt a középkori manuálét.

Mint láttuk, az orthodox lutheránus Hunniusnál találunk említést a kenyér-imádásra, a Magyarinál felsorolt 12 rendbeli bálványozás Pázmányt mégis egy másik, 18 tételből álló listára emlékeztette. Ez a felsorolás az angol református teológus, William Whitaker *Controversia de Ecclesia contra Pontificios* című könyvében szerepel.²⁹ A Roberto Bellarmino ellen írt ekkleziológiai művet Pázmány részletesen cáfolta a két évvel később megjelent *Diatriba theologica*ban, amelynek kéziratával a *Felelet* megírásakor már elkészülhetett.³⁰ A Pázmány által hivatkozott Whitaker-féle lista Krisztus látható egyházának a katolikusok által kiforgatott, tönkretett fundamentumait ismerteti. A 18 tételből álló jegyzékben nyolcadikként szerepel általában a bálványimádás: az angyalok és szentek, illetve azok képmásainak helytelen tisztelete, valamint a kenyér imádása: „[...] manifestum est, eos *latreian* tribuere pani Eucharistico,” vagyis nyilvánvaló, hogy latriát tulajdonítanak az áldozati kenyérnek”.³¹

²⁷ PÁZMÁNY 1603/2000, 148:14–15.

²⁸ *Stella clericorum* [...], i. m. (A6v).

²⁹ William WHITAKER, *Praelectiones Doctiss. Viri Gulielmi Whitakeri [...] in quibus tractatur Controversia de Ecclesia contra Pontificios, inprimis Robertum Bellarminum Jesuitam*, Herborn, 1599.

³⁰ [PÁZMÁNY Péter], *Diatriba theologica de visibili Christi in terris Ecclesia* [...], Graz, Georg Widmanstetter, 1605. – „[...] mielhógi az Hunnius, es Withakerus köniuei ellen, Az Aniazentegihazrul, egez köniuet irtam enis, melliet Isten segítsegeből talam megis latnak az emberek.” PÁZMÁNY 1603/2000, 5–7.

³¹ „Primo ergo manifestum est, eos *latreian* tribuere pani Eucharistico; quem esse Deum, furore maximo correpti, affirmare non erubescunt. Nam haec illorum fides est, haec professio. Sed tamen quia ibi Deum esse putant; forsitan hac in re excusandi sunt, et tolerabilis haec est illorum opinio. At haec excusatio non est admittenda; quemadmodum nos postea, Deo volente, suo loco docebimus. De cruce vero quid respondebunt? Num crux quoque Deus, aut Christus est? At crucem homines faciunt. Utcunque certe fingant, panem in Eucharistia transsubstantiatione

Térjünk vissza most arra, miként reagált Pázmány Magyar (illetve Hunnius) Eucharisziával kapcsolatos vádjaira! Pázmány a *Feleletben* kifejti, hogy nem érti, miért minősül bálványozásnak az Oltáriszentség imádata, amikor az nem annak külső jegyeinek, a kenyérnek és a bornak, hanem az átváltoztatott Krisztusnak szól. („Azonkeppen mijs, nem az kenier es bor zinet, hanem a’ mint a Tridentumbeli göleközet mongia, *Christum in Eucharistia* imaggiuc.”³²) Továbbá azt is furcsállja, hogy a lutheránusok, ha tagadják is az átlényegülés tanát mégis is azt vallják, hogy Krisztus a kenyérben és a borban valóságosan, emberi természete szerint van jelen. Ezt az ellentmondást a *Tíz bizonyágban* így fogalmazza meg:

A Lutheristac, noha azt hiszic, hogy valóságos képpen ielen vagion Christus, nem csak az oltari zentsegbe, de kapoztas husbais, miuelhogy mindenüt ielen vagion, az Vbiquistac vallása szerent, az eo emberi természetibeis, Mind az által azt mongiac, hogy baluani imado, valaki Christust ebbe a szentsegbe imaggia, es így Christus Vruc, baluani az eo itiletec szerént.³³

A *Kalauz* Oltáriszentségről szóló XI. könyvében tovább viszi ezt a gondolatot:

Az Oltari Szentségben, *Vere, realiter, substantialiter*, igazán, valóságosan, természete-szerént, jelen vagyon a’ Christus teste; noha nem Testi és láthatóképpen, hanem, lelki mód-szerént és láthatatlanúl. Azért, valaki a’ külső jeleket vészi, ezekkel-együtt a’ Christus Testét Vérét vészi. Ebben a’ *Romai Ecclesia*-nak nyomdokát követi az Augustai Confessio, *Artic. 10.*³⁴

Egyébként valószínűleg ez a tanbéli hasonlóság az oka, hogy Pázmány többször bírálja a kálvinisták Úrvacsora-tanát, mint a lutheránusokét. Szerinte azonban még a Kálvin követői – akik tagadják az Úrvacsorában Krisztus valóságos jelenlétét (*praesentia realis*) – sem mondhatnák a katolikusokról, hogy bálványozók:

Ha zinte az Calvinistac vallasa zerent, ielen nem volnais az Christus teste, ugian nem lehetnenc baluaniozoc, ha Isteni tiztelettel tiztelnöioc, nem az bort, vagi kenieret, hanem az Christust, kit hizzunc hogi ot ielen legien.³⁵

quadam divina Christum fieri: crucem tamen creaturam esse fateantur necesse est. Quaecunque enim tandem aut qualiscunque crux fuerit, factitia certe est; nec ulla hic transsubstantiatio aliquo modo esse potest. Sed quid? Num tribuunt illi cruci latreian? Sane quidem; idque non illi tantum cruci, in qua Christus pependit; sed omnibus etiam illius simulachris, formis et figuris. [...].”
WHITAKER, *i. m.* (29. j.), 740.

³² PÁZMÁNY 1603/2000, 146:11–13.

³³ PÁZMÁNY 1605/2001, 201: 2–7.

³⁴ PÁZMÁNY 1637/2000, 825.

³⁵ PÁZMÁNY 1603/2000, 146:18–21.

Az Oltáriszentség bálványozása feletti vita tömör megfogalmazását szintén a *Kalauz* XI. könyvében olvashatjuk.

VI. Kérdés: A’ Bortúl kenyértől várják-e az Ujítók Lelki táplálásokat, vagy a’ Christus Testétől vérétől? Ha a’ Kenyértől bortól várják: Bálványozók. Ha a’ Christus Testétől vérétől várják Lelki javokat: mivel Christust éppen, és nem részre, vagy darabra osztva vészik Egy szín-alatt, mit versengenek a külső jeleken?³⁶

Itt Pázmány egy gondolatmenetben érinti a bálványozás, az Oltáriszentség külön jegeinek (accidenseinek) és az egy szín alatt való áldozás problematikáját.

A *Felelet*ben a bálványozás vádjának konkrét cáfolata után, még a refutatio részeként Pázmány viszontellenvetéssel él, vagyis a rágalmat visszafordítja az evangélikusokra.

Ha azért nem baluani az mi üduözitönc, nilva nem mi vagiunc baluaniozoc, hanem ti vattoc haladatlan zolgac, kic az ti vratokat, Isteneteket, az Zent Iras paranciolattia zerent nem akariatoc imadni, az az Christust, kit az vr vacioraiaba hiztec ielen lenni. Es ebbe elzakattoc az regi zent Attiacnak egienlö ertelmektül, kic mindenkor imattac Christust, az oltari zentsegbe.³⁷

Ezt követően az általa említett szentatyáktól idéz szöveghelyeket, amelyekkel az Eucharistia imádásának (adoratio) kötelességét támasztja alá (például Szent Ágoston: *Nemo illam carnem manducat, nisi prius adoraverit*. Szent Ambrus: *Carnem Christi hodie quoque in mysteriis adoramus*, stb.)³⁸

Magyarinak az Oltáriszentséggel kapcsolatos másik, a bálványozások között említett vádja „az úrnapi bálvány ostyának utcától utcára való fassangoltatása.” A 13. században Kölnben bevezetett, majd a 14. századtól Németország szerte elterjedt úrnapi körmenet szokásának kora keresztény gyökereihez Pázmány Caesareai Eusebiosz és Tours-i Szent Gergely írásaiból idéz.³⁹ A processzió ószövetségi előképének a Szövetség ládájának zsidók általi menetben való hordozását tekinti. A *Kalauz* XV. könyvében bővebben ír erről:

Ha az Ur Napját, és egyéb külső pompákat későbbben rendeltek, azon nem méltó meg-botránkozunk; mert az *Israël* népe-között-is, sok Száz esztendők-után kezdék az Istent szokatlan pompával tisztelni; mikor *David*

³⁶ PÁZMÁNY 1637/2000, 883.

³⁷ PÁZMÁNY 1603/2000, 146:22–27.

³⁸ *Uo.*, 146:27–147:12.

³⁹ *Uo.*, 147:15–21.

annyi *Cántorokat* rendele, hogy csak a' több Éneklők Tanitói és Vezéri-is, Két-száz nyólczvan-nyólczan voltak.⁴⁰

A Magyar által felhozott „az kenyér Krisztus és annak tartó kalitkájá”-ra Pázmány pedig a következőképpen válaszol: „az regy zent iamboroc arani és ezüst edeniekbe zoktac vala nagi böciülletesen tartani az mi Vrunc testet.”⁴¹

Összességében elmondható, hogy Pázmány ugyan röviden és tömören, de Magyarival valamennyi, az Eucharisziát bálványozásnak beállító vádpontjára megfelelt. Pázmány *Feleletének* az Oltáriszentséget védelmező szakasza még így is kb. négyszer hosszabb, mint az ellenfele 12 pontos látralistájának második, artolatriára vonatkozó tétele, és még hosszabb lett volna, ha Pázmány nem alkalmaz öncenzúrát és húzza meg jelentősen a saját szövegét. Ez utóbbit Rapaics Rajmond szerint az indokolhatta, hogy 1604-ben amúgyis kiadott volna egy magyar nyelvű művet az Oltáriszentségről, amely munkájára nemcsak a *Feleletben*, de az 1605-ös *Tíz bizonyosságban* is utal.⁴² Pázmány ezen munkájából sajnos nem maradt ránk példány, így az 1603-as *Feleletben* lévő, Magyarit cáfoló, a katolikus Eucharisztia védelmére írt ötlapnyi szöveget tekinthetjük Pázmány első, az Oltáriszentségről szóló magyar nyelvű megnyilatkozásának. A katolikus Eucharisziát védelmező részletesebb, teoretikusabb kifejtését a *Felelet* után éppen tíz évvel megjelenő *Kalauz*-ban olvashatjuk.⁴³

⁴⁰ PÁZMÁNY 1637/2000, 1014.

⁴¹ PÁZMÁNY 1603/2000, 147:21–148:1.

⁴² PÁZMÁNY Péter, *Felelet az Magyar István sárvári praedicatornak az ország romlása okairól írt könyvére*, s. a. r., RAPAICS Rajmond = PÁZMÁNY Péter *Összes munkái, I*, Budapest, Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, Budapest, 1894, VI; 10.

⁴³ PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazságra vezérleo kalauz*, Pozsony, 1613.